

European experience]. *Education for Persons with Special Needs: Ways of Development*, 2(25), 108–123. <https://doi.org/10.33189/epsn.v2i25.259> [in Ukrainian].

13. Nikolenko, L.M. (2024). *Inklyuzyvnyi osvittii prostir u zakladi vyshchoi osvity : monohrafiia*. [Inclusive educational space in higher education institutions a monograph]. *Dnipro: Hrani Publishing*. <https://doi.org/10.33287/2220243> [in Ukrainian].

14. Oliinyk, R. (2021). *Inklyuzyvna osvita v Polshchi: teoretychnyi aspekt*. [Inclusive education in Poland: Theoretical aspect]. *Actual Problems of Humanities*, 39(2), 240–257. http://libkor.com.ua:8088/php/editions_files/Inklyuzyvna_osvita.pdf [in Ukrainian].

15. Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy osvittimy potrebamy. (1994). [Salamanca Declaration and Framework for Action on Special Needs Education]. *Verkhovna Rada of Ukraine Website*. http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_001-94 [in Ukrainian].

16. Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy potrebamy. (2018). [Salamanca Declaration and Framework for Action on Special Needs Education]. *Committee on Education, Science, and Innovation of the Verkhovna Rada of Ukraine Website*. <https://kno.rada.gov.ua/print/75201.html> [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 25.01.2025р.

УДК: 376-053

Ірина Омельченко,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами

iraomel210781@ukr.net,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4698-0273>

Researcher ID: AAA-1586-2022

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57926304300>

Iryna Omelchenko,

DSc. Of Psychological Sciences, Full Professor, Chief researcher of the Department of
Psychological and Pedagogical Support for Children with Special Needs

Андрій Боярчук,

аспірант

E-mail: a.boyarchuk@ukr.net

ORCID ID 0009-0009-0978-3893

Andriy Boyarchuk,
postgraduate student

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
вул. М. Берлінського 9, м. Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology,
the NAES of Ukraine
Street M. Berlinskoho 9, Kyiv, 04060, Ukraine

ПСИХОЛОГІЯ РОДИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

PSYCHOLOGY OF A MILITARY FAMILY RAISING CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Анотація. У статті розглянуто психологічні особливості родин військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, проаналізовано вплив сімейних проблем, спричинених специфікою військової служби, на емоційний стан дітей і батьків. Окрему увагу приділено ролі стресу, викликаного військовими діями, і його впливу на сімейну динаміку та адаптацію дітей. Досліджуються питання опіки та гіперопіки, а також їхні наслідки для психоемоційного розвитку дитини.

Акцент зроблено на стилях виховання, властивих військовослужбовцям, і їхньому впливі на формування особистісних рис дитини. У статті визначено чинники розвитку дітей з особливими освітніми потребами в таких сім'ях, зокрема роль емоційної стабільності, соціальної підтримки та індивідуального підходу. Розглянуто шляхи подолання проблем, що виникають у процесі виховання, з метою створення сприятливих умов для розвитку дитини та підтримки психологічного благополуччя сім'ї. Окремо акцентовано на важливості міжособистісної взаємодії всередині родини, зокрема рівня взаєморозуміння між батьками та дітьми, а також впливу емоційної атмосфери в сім'ї на формування адаптаційних механізмів у дитини. Увагу також зосереджено на значенні комунікації між подружжям та її впливі на узгодженість виховних підходів. Підкреслено важливість психологічної грамотності батьків для зниження рівня напруги в сім'ї та забезпечення гармонійного розвитку дитини.

Ключові слова: психологія родини військовослужбовця, діти з особливими освітніми потребами, сімейна динаміка, стрес та адаптація, опіка, гіперопіка, стиль виховання.

Abstract : The article deals with the psychological characteristics of military families raising children with special educational needs. In particular, the impact of family problems caused by the specifics of military service on the emotional state of children and parents is analysed. Special attention is paid to the role of stress caused by military operations and its impact on family dynamics and children's adaptation. The issues of guardianship and overprotection and their consequences for the psycho-emotional development of the child are explored.

Emphasis is placed on the parenting styles inherent in military personnel and their impact on the formation of a child's personal traits. The article analyses the determinants of the development of children with special educational needs in such families, in particular the role of emotional stability, social support and individual approach. The ways of overcoming the problems that arise in the process of upbringing in order to create favourable conditions for the child's development and support the psychological well-being of the family are considered. The importance of interpersonal interaction within the family, in particular the level of mutual understanding between parents and children, as well as the influence of the emotional atmosphere in the family on the formation of adaptive mechanisms in the child, is emphasised. Attention is also focused on the importance of communication between spouses and its impact on the coherence of educational approaches. The importance of psychological literacy of parents to reduce the level of tension in the family and ensure the harmonious development of the child is emphasised.

Key words: psychology of the military family, children with special educational needs, family dynamics, stress and adaptation, guardianship, hypercare, parenting style.

Постановка проблеми. Проблема функціонування родини військовослужбовця, яка виховує дітей з особливими освітніми потребами, є складною і багатогранною. Особливості професійної діяльності військовослужбовців передбачають високий рівень стресу, часті відрядження та вимоги до адаптивності, які створюють додаткові виклики для сімейного життя. У таких умовах виховання дитини з особливими освітніми потребами, яка потребує додаткової уваги, підтримки та інклюзивних підходів до навчання і розвитку, може спричиняти значне емоційне, психологічне та соціальне навантаження на всіх членів родини. Це ускладнює збереження гармонії у сімейних стосунках, ефективне виконання батьківських обов'язків та підтримку дитини в процесі її навчання і соціалізації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз попередніх досліджень з теми підкреслює багатогранність психологічних аспектів функціонування родин військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема, О. Дрозд та О. Татаренко (2023) у своїй роботі акцентували на ефективності тренінгових занять і груп підтримки для таких сімей. Їхні дослідження виявили, що комплексний підхід, що охоплює фізичний, емоційний та психологічний аспекти дитини, значно покращує її розвиток і стан батьків. Розроблені рекомендації для батьків допомагають не лише у вихованні дітей, а й у покращенні психологічного благополуччя всієї родини, що підтверджує необхідність цілісного підходу до роботи з такими сім'ями.

Своєю чергою, Н. Дідик (2018) було досліджено вплив сімейних стосунків на психологічний стан військовослужбовців, акцентуючи, що якість стосунків до відрядження має ключове значення для адаптації. Військовослужбовці з підтримувальними стосунками в сім'ї краще переносять розлуку, тоді як нерозв'язані проблеми провокують стрес і емоційне виснаження. Вплив бойових дій на сімейний клімат детально описали І. Соколова, З. Шайхлісламов та М. Ладик (2022), зазначаючи, що стрес, тривога і відчуження сприяють емоційній дисгармонії та конфліктам у родині. Водночас Я. Омельченко (2018) було приділено увагу специфіці вияву надмірного стресу у дітей, які виховуються в родинях військовослужбовців, які формуються під впливом тривалих хронічних факторів, що мають деструктивний вплив на психіку. Усі ці дослідження підкреслюють важливість підтримки не лише дітей, а й батьків, враховуючи їхню роль у стабілізації сімейного середовища.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз теоретичних та емпіричних напрацювань авторів щодо особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами в родинях військовослужбовців. Особливу увагу приділено впливу стресових факторів, освітніх змін та специфіці соціально-психологічного клімату сім'ї на адаптацію і навчання таких дітей.

Методи дослідження. Основою для розуміння психології родин військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, є

дослідження, представлені у цій статті. Було застосовано низку теоретичних методів, серед яких – аналіз, синтез, узагальнення та перехід від абстрактних положень до їх конкретного втілення.

Результати дослідження. Підготовка та участь військовослужбовців у бойових діях створюють серйозні виклики не лише для самих військових, а й для їхніх родин, особливо якщо в сім'ї виховується дитина з особливими освітніми потребами. Такі родини стикаються з подвійним навантаженням, оскільки бойовий стрес, тривалі відраджень чи ризик втрати одного з батьків додаються до вже існуючих труднощів, пов'язаних із вихованням та навчанням особливої дитини.

Сімейні проблеми, спричинені військовою службою, можуть мати руйнівний вплив на психологічний стан усіх членів родини. Для дружин військових, які виконують роль основного вихователя, часто виникають відчуття ізоляції та перевантаження. Водночас діти, особливо ті, які потребують додаткової уваги, можуть страждати від недостатнього спілкування з батьком чи нестачі стабільності у житті. Це підвищує ризики розвитку поведінкових та емоційних проблем у дітей і додає напруги у стосунки між подружжям.

Особливо гостро відчувається вплив сімейних конфліктів, які можуть посилювати наслідки бойового стресу у військовослужбовця. Нерозв'язані проблеми у стосунках, такі як конфлікти щодо методів виховання дітей чи фінансової нестабільності, здатні загострювати емоційний стан, провокуючи депресію, агресивність або втрату мотивації до виконання службових обов'язків. У таких умовах гармонійні сімейні відносини стають критично важливими для відновлення психологічного ресурсу військових (Лелека, Миропольцева, 2024).

Соціальна ізоляція та часті переїзди ускладнюють доступ до якісної психологічної чи освітньої підтримки для дітей з особливими освітніми потребами. Це створює значний бар'єр для їхньої соціалізації та розвитку, зокрема через труднощі адаптації до нових умов. Діти в таких родинах часто виховуються в умовах жорсткої дисципліни, що може призводити до проблем у формуванні їхньої автономності та самостійності.

Діти з особливими освітніми потребами в розвитку мають порушення нормального фізичного чи психічного розвитку, що можуть бути спричинені як вродженими, так і набутими чинниками. Ці порушення охоплюють широкий спектр розладів, серед яких можуть бути хвороби серця, ВІЛ, дитячий церебральний параліч (ДЦП), розлади аутистичного спектру (РАС), синдром дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ), а також порушення мовлення, слуху, зору та інші.

Важливо враховувати, що навіть якщо ці діти мають певні труднощі в розвитку, вони все одно здатні розуміти навколишній світ і переживати емоції. Їм необхідна особлива підтримка і допомога, яка повинна передбачати не лише фізичний догляд, а й емоційну підтримку, адже кожен день для таких дітей супроводжується додатковими труднощами у вирішенні побутових та життєвих завдань. Відповідно, їхнє оточення повинно забезпечити їм умови для розвитку та адаптації до соціуму.

Інклюзивна освіта ґрунтується на принципах рівності та недискримінації, визнаючи цінність кожної людини, незважаючи на її відмінності. Важливим аспектом є надання всім дітям рівних прав на освіту, незалежно від фізичних чи психічних особливостей. Згідно з українським законодавством, діти з особливими освітніми потребами мають право на додаткову підтримку в навчальному процесі, щоб забезпечити їх доступ до освіти та інтеграцію в суспільство.

Інклюзивна освіта не передбачає спробу зробити всіх дітей рівними, а ставить за мету створення рівних можливостей для успішного розвитку кожної дитини, враховуючи її індивідуальні потреби. Відтак важливою складовою є підтримка дітей з емоційними, поведінковими, мовленнєвими або фізичними порушеннями, що можуть впливати на їх освітній процес (Малинович, 2018).

Сьогодні трансформація освіти потребує формування нової особистості, яка здатна до співпраці, критичного мислення та креативності. Урахування інклюзивності передбачає залучення батьків до освітнього процесу, оскільки саме сім'я є основним стабілізуючим фактором для дитини. Важливим є не лише

розвиток навичок дитини, а й підтримка родини в процесі її адаптації та соціалізації.

Перші уявлення про норми поведінки та морально-людські цінності діти отримують саме в родині, де формуються їх соціальні установки. У сім'ї діти не тільки наслідують своїх близьких, а й засвоюють соціальні та моральні принципи, що визначають їх подальшу поведінку у суспільстві.

Зважаючи на всі ці аспекти, важливо, щоб фахівці у сфері освіти активно співпрацювали з родинами дітей з особливими освітніми потребами, адже це є важливим елементом підтримки та успішної адаптації дітей у навчальному середовищі та суспільстві загалом.

Народження дитини з особливими освітніми потребами може спричиняти складні соціальні та психологічні процеси в родині. Часто батьки переживають депресію, звинувачують одне одного або навіть розлучаються, і матір повинна самотійно розв'язувати всі проблеми. Особливо важко родинам на початку, коли адаптація до нових умов є найбільш стресовою.

Батьки дітей з особливими освітніми потребами часто стикаються з пасивністю чи негативним ставленням до ситуації, що може проявлятися в ігноруванні проблеми або депресивних настроях. Важливо активізувати їхню позицію, наводячи приклади інших сімей, які подолали подібні труднощі, та сприяти переосмисленню ситуації в позитивному світлі.

Надмірна захисна поведінка, викликана страхом за дитину, є поширеною проблемою. Важливо допомогти батькам зрозуміти реальний стан здоров'я дитини, розвінчати ілюзії та розвивати адекватне ставлення до її потреб. Крім того, необхідно допомогти батькам виразити свої емоції, щоб знизити стрес і покращити стосунки в родині, а також працювати з їхніми страхами для подолання гіперопіки.

Нерідко батьки стикаються з труднощами прийняття дитини через її хворобу або інвалідність. Важливо допомогти їм знайти конструктивні способи взаємодії з дитиною, аналізувати проблеми з прийняттям і підтримувати розвиток здорових взаємозв'язків, що сприяють позитивному розвитку дитини в родині (Душка, Міронова, 2024).

Батьки, прагнучи уникнути розвитку у дитини невротичних виявів, егоцентризму та соціального і психологічного інфантилізму, намагаються надати їй відповідну освіту та професійну орієнтацію для успішного входження в трудову діяльність. Однак на шляху виховання і соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами родини часто стикаються з численними проблемами. Одна з основних складнощів — це забезпечення підтримки дітям, які переживають почуття незахищеності і зневаги з боку суспільства.

Іноді самі члени родини перебувають у постійному стресі через стан здоров'я дитини, складнощі лікування, виховання, навчання та професійної орієнтації. Це породжує додаткові труднощі, адже переживання за майбутнє дитини посилюються. В результаті усі ці фактори ускладнюють процес соціалізації дитини, особливо в контексті її взаємодії з однолітками, котрі не мають обмежень за здоров'ям (Гринців, Думич, 2023).

Дослідження мікроклімату в сім'ях, де виховуються діти з особливими освітніми потребами, показує, що ці родини стикаються з численними труднощами. Основними проблемами є негативне ставлення до дітей з порушеннями розвитку, осуд або жалість з боку оточуючих, а також важке сприйняття батьками того, що їхня дитина має порушення психофізичного розвитку. Важливим моментом є також відмова від направлення дитини до спеціальних загальноосвітніх закладів освіти і намагання ізолювати її від спілкування з іншими людьми.

У психологічній літературі виділяють різні типи сімейних взаємин, серед яких — демократичні, ліберальні, авторитарні, а також гіперопіку та гіпоопіку. Кожен з цих типів має особливий вплив на розвиток особистості дитини. Для родин, де виховуються діти з особливими освітніми потребами, характерні певні тенденції у вихованні, зокрема надмірна гіперопіка та, рідше, емоційне відторгнення або нехтування потребами дитини (Соловйова, 2021).

Дитина, вихована в умовах надмірної опіки, часто перебуває в ізольованому «тепличному» середовищі, оскільки батьки прагнуть контролювати кожен її крок і робити все за неї. Такий стиль стосунків може призвести до формування у дитини споживацького ставлення до батьків і, як наслідок, до труднощів у соціалізації. З

іншого боку, гіпоопіка проявляється у відстороненості батьків, що може бути результатом складних життєвих обставин. У такому випадку батьки компенсують відсутність емоційної підтримки матеріальними благами, зберігаючи лише формальні стосунки з дитиною.

Практичні психологи, працюючи з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, зосереджуються на допомозі батькам у побудові реалістичної картини розвитку їхніх дітей. Основним завданням є зняття ілюзій щодо майбутнього дитини та одночасне посилення віри у її можливості. Психологи сприяють формуванню у батьків розуміння, що правильна корекційна робота може значно покращити інтелектуальний і особистісний розвиток дитини. У разі необхідності психолог також коригує емоційний стан батьків, запобігаючи їх невротизації чи психопатизації через індивідуальні консультації (Разуваєва, 2017).

Як зауважує дослідниця Ю. Богуславська, важливим аспектом є розвиток самоідентифікації у дітей з особливими освітніми потребами. Сюди входить правильне та коректне описування дитини, яке допомагає їй правильно самоусвідомлювати свої сильні сторони та здібності. Педагоги та психологи наголошують на важливості підтримки батьками впевненості дитини в собі, заохочуючи її до навчання, саморозвитку та прийняття власних рішень, незважаючи на обмеження.

Л. Подкоритова вважає, що важливим чинником у формуванні особистості дитини є сім'я та стосунки між батьками, а також їхнє ставлення до дитини, незалежно від її фізичного і психічного здоров'я. Батьки або особи, які виконують їх роль, безпосередньо залучені до навчально-виховного процесу, мають забезпечувати не тільки фізичне здоров'я дитини, а й дбати про її психічний стан, створюючи умови для розвитку природних задатків і здібностей. У випадку дітей з особливими освітніми потребами, що зумовлені порушеннями психофізичного розвитку, виникають певні психологічні особливості: підвищена потреба в захисті, схильність до рефлексії на минуле, непевненість у собі, проблеми з прийняттям рішень, а також залежність у міжособистісних стосунках і конфліктна поведінка. Це істотно впливає на ситуацію в родині. У сім'ях, де є діти з особливими освітніми

потребами, батьки часто проявляють специфічне ставлення, спричинене побоюваннями за здоров'я дитини. Вони можуть бути поступливими, знижувати вимоги до дитини та зосереджувати свої зусилля на збереженні її здоров'я, що часто призводить до недостатнього особистісного розвитку дітей (Подкоритова, 2020).

Особливо це питання актуальне для родин, де один з батьків, зокрема батько, має військову службу, адже його часті відсутності та стреси, пов'язані з професією, можуть ще більше ускладнити сімейну динаміку і додавати додаткових викликів у вихованні та розвитку дитини.

У контексті війни в Україні умови для розвитку дітей з особливими освітніми потребами стали ще складнішими. Втрата стабільності, переміщення, пошкодження інфраструктури та загроза для безпеки створюють додаткові труднощі для таких дітей і їхніх родин. Виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни потребує величезних зусиль і відповідальності від батьків, які, окрім фізичних і емоційних навантажень, повинні забезпечити підтримку і розвиток своїх дітей у надзвичайно складних умовах. Без належної освіти та психологічної підтримки такі діти не зможуть повною мірою реалізувати свій потенціал, що призведе до серйозних соціальних і психологічних наслідків, як для родини, так і для суспільства в цілому.

Науковиця Я. Омельченко зазначає, що діти є однією з найбільш вразливих категорій населення, що чутливо реагує на стресові впливи. Вони відрізняються не лише вразливістю через свій вік, а й специфічним способом переживання стресу. Діти реагують не тільки на власний стрес, а й на психоемоційний стан дорослих, які їх оточують. Нестабільний і непередбачуваний психоемоційний стан дорослих створює несприятливі умови для подолання стресу дитиною та стає додатковим джерелом стресу. Це особливо загрозливо для дітей, оскільки вони можуть втратити відчуття безпеки, стабільності та надійності, які зазвичай надаються родиною. У цьому контексті діти з родин військовослужбовців є особливою соціальною групою, яка потребує пильної уваги дослідників через підвищений ризик емоційної нестабільності у батьків та інших близьких.

Для українців характерні різноманітні негативні реакції на стрес, які вони часто передають своїм дітям. Дорослий, який має бути підтримкою для дитини в стресових ситуаціях, сам часто втрачає свою стійкість, що призводить до розвитку небажаних форм реагування на стресові чинники. Водночас дитина, яка переживає стрес і втрачає відчуття внутрішньої стабільності, надійності та безпеки, не лише не отримує необхідної підтримки, а й додатково втрачає цей образ через реакції дорослих. У результаті в свідомості дитини формуються деструктивні патерни поведінки у відповідь на стрес, а образ стабільності, надійності та безпеки руйнується, відновлюючись частково або взагалі не відновлюючись (Омельченко, 2014).

Дорослі мають вирішальне значення у розвитку дітей, особливо коли йдеться про дітей з особливими освітніми потребами. Для належного розвитку психіки такої дитини важливо, щоб вона могла покладатися на стабільність і надійність близьких, особливо батьків. Вони не лише забезпечують фізичну опіку, але й формують емоційну опору, яка необхідна для адаптації до навколишнього світу. Для таких дітей зовнішні обставини можуть бути менш важливими, ніж реакції дорослих на ці обставини, оскільки саме через них формується відчуття безпеки та впевненості в собі, що є ключовими для здорового психологічного розвитку.

Діти можуть специфічно переживати стрес, оскільки через індивідуальні особливості, вікові чи емоційні труднощі їм буває важко висловити свої почуття. Наприклад, це може проявлятися через емоційні, поведінкові або фізичні реакції, які не завжди легко виявити. Брак можливості виразити свої переживання ускладнює адаптацію до стресових ситуацій, роблячи її менш ефективною. Отже, важливо підтримувати дитину у таких моментах, допомагаючи їй зрозуміти і вивільнити свої емоції.

Опірність до стресу у дитини з особливими освітніми потребами значною мірою залежить від того, як ці навички розвиваються з самого початку життя та від емоційного стану дорослих, які її оточують. Якщо близькі дорослі знаходяться в стресовому стані, це може ще більше посилити тривогу у дитини, оскільки порушується її відчуття стабільності та безпеки, що є критичним для подолання

стресу. Ключове значення має емоційна підтримка дорослих, здатність розпізнати й ефективно реагувати на потреби дитини, що сприяє її здатності справлятися з труднощами в майбутньому.

Розглядаючи питання дітей, які виховуються в родинях військовослужбовців, важливо зазначити, що вітчизняна література значну увагу приділяє психологічному супроводу та реабілітації самих військових, однак проблеми, пов'язані з їхніми дітьми, залишаються недостатньо висвітленими. Зарубіжні дослідження вказують на те, що сім'ї військовослужбовців є специфічною соціальною групою, чия особливість зумовлена соціально-побутовими умовами, характером військової діяльності та індивідуальними психологічними особливостями її членів (Кісарчук, 2016).

Основними чинниками напруженості та конфліктів у родинях військовослужбовців є: стреси, спричинені участю сім'ї в екстремальних умовах військової служби; необхідність прийняття цінностей закритої соціальної системи; обмежений вибір життєвих стратегій через пріоритетність інтересів служби; вплив армійських традицій на сімейні стосунки; авторитаризм у спілкуванні чоловіка; відсутність стабільного житла, часті переїзди; труднощі з адаптацією дружини до життя в гарнізоні та обмеження її кар'єрних можливостей.

Окрім цих факторів, є також проблеми в стосунках та вихованні дітей, що можуть мати деструктивні наслідки. У родинях військовослужбовців часто спостерігається «симбіоз» матері з дитиною, що проявляється у тривожній прив'язаності, а також «гіперсоціалізація» батька, орієнтованого на армійську дисципліну, престиж і жорсткий контроль. Це може призвести до надмірного контролю над дитиною, жорсткої регламентації її життя без врахування індивідуальних потреб, а також надмірної уваги до її здоров'я та успішності. Такі обмеження можуть сприяти розвитку у дитини надмірного самоконтролю та самообмежень.

Психологія родини військоослужбовця, яка виховує дітей з особливими освітніми потребами, тісно пов'язана з проблемами, що виникають через конфліктні стосунки в сім'ї та специфіку виховання. Дослідження показують, що у

таких родинах часто спостерігаються несприятливі стилі виховання, зокрема жорсткі норми і правила, надмірний контроль та відсутність довірливості між батьками і дітьми. Ці фактори перешкоджають розвитку індивідуальних здібностей дітей, зокрема їхнім емоційним та соціальним навичкам. Це може бути особливо важливим для дітей з особливими освітніми потребами, адже такі діти часто вимагають більшого розуміння та підтримки з боку батьків.

Стиль виховання, притаманний сім'ям військовослужбовців, характеризується високим рівнем стресу, що пов'язано з постійною нестабільністю і напруженістю, які супроводжують військову службу. Це може значно ускладнювати емоційний розвиток дітей, призводячи до підвищеної тривожності, замкненості, або навіть агресивності, що є типовими реакціями на постійний стрес. У дітей з особливими освітніми потребами ці труднощі можуть проявлятися більш виражено, оскільки вони можуть бути менш здатні до адаптації в таких умовах.

Особливості родинних стосунків також значно впливають на формування деструктивних форм взаємодії між батьками і дітьми. Військовослужбовці, зазвичай, мають інтровертовані та тривожні риси, що посилюються агресивністю та скритністю. Це може негативно позначатися на вихованні дітей, які потребують більше уваги та емоційної підтримки, особливо в умовах, коли їхні освітні потреби потребують індивідуального підходу. Відсутність комунікації та адекватної реакції на переживання дитини може призвести до того, що діти не здатні сформувати належні стосунки з іншими людьми, що є важливим для їхнього соціального розвитку (Лелека, Митропольцева, 2024).

У випадку, коли батько є військовослужбовцем, психологічні чинники розвитку дітей з особливими освітніми потребами набувають додаткових складнощів. Травматичний досвід, який діти можуть переживати через відсутність батька або його участь у бойових діях, може значно посилити їх психоемоційні проблеми. Відсутність батька може викликати відчуття тривоги та невизначеності, а якщо батько повертається після служби з посттравматичним стресом, це може стати додатковим джерелом стресу для дитини.

Соціальна ізоляція, особливо під час війни, може стати ще більш вираженою, якщо мати дитини змушена брати на себе всі обов'язки, пов'язані з доглядом та підтримкою. Відсутність батька, який може стати важливою опорою у складні моменти, посилює емоційну нестабільність дитини. Відсутність взаємодії з батьком, а також можливі труднощі у соціалізації через стресову ситуацію, можуть ускладнити розвиток дитини та посилити відчуття самотності.

Освітні зміни, такі як перехід на дистанційне навчання, можуть створювати додаткові труднощі для дітей військовослужбовців, особливо тих, хто має особливі освітні потреби. Втрата стабільного навчального середовища у поєднанні з відсутністю батька через службу може призвести до дезорієнтації дитини. В таких умовах важливо забезпечити підтримку матері та створити стабільну емоційну атмосферу в родині, що допоможе знизити негативні наслідки стресу.

Діти військовослужбовців зазнають постійного стресу через специфічні соціальні, родинно-побутові та психоемоційні фактори. Відсутність батька, психологічна нестабільність у родині та хронічний стрес у батьків можуть значно ускладнити адаптацію, особливо для дітей з особливими освітніми потребами. Ці стресові впливи вимагають ефективних стратегій подолання, щоб забезпечити стабільність і підтримку емоційного стану дитини.

Сім'ї, де є діти з особливими освітніми потребами, потребують комплексної підтримки для забезпечення сприятливих умов розвитку та психологічного благополуччя. Важливо створювати стабільне емоційне середовище в умовах відсутності одного з батьків, а також застосовувати індивідуальний підхід до освітніх потреб дитини. Співпраця з педагогами та психологами допоможе розробити програму, що відповідає потребам дитини, а підтримка соціальних зв'язків з іншими родинами може полегшити адаптацію та покращити емоційний стан.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Психологія родин військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, є важливою галуззю дослідження, оскільки цей контекст має свою специфіку, що зумовлена як професійною діяльністю одного з батьків, так і додатковими

труднощами, пов'язаними з вихованням дітей із особливими освітніми потребами. У таких родинах часто спостерігається підвищений рівень стресу та емоційного навантаження, що пов'язано з необхідністю поєднувати службову діяльність з турботою про дитину. Оскільки військовослужбовці мають специфічний режим роботи, часті відсутності вдома і участь у службових обов'язках, це може створювати додаткове напруження в родині, яке потребує особливого підходу у взаємодії між батьками та дітьми.

Крім того, родини військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, потребують доступу до спеціалізованих психологічних та соціальних послуг, підтримки з боку організацій та установ, а також освітніх програм, адаптованих до індивідуальних потреб дитини. Важливим аспектом є наявність механізмів підтримки, таких як гнучкий графік роботи, соціальні програми для родин військовослужбовців, психологічна підтримка для батьків, що дає їм змогу зберігати емоційну стійкість і ефективно справлятися з викликами, які ставить життя з дитиною з особливими освітніми потребами.

Перспективним напрямом є вивчення ролі освітніх установ та державних програм у підтримці родин військовослужбовців з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки це може стати основою для розробки рекомендацій для політиків і освітян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінців, М., & Думич, О. (2023). Робота соціального педагога із сім'єю, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами. У Т. О. Логвиненко (Ред.), *Теорія і практика роботи фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти в умовах суспільних викликів: Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті багаторічного організатора навчально-наукових тренінгів, спеціаліста реабілітаційного центру Zevenbergen Франка Ван ден Ейндена*. Дрогобич. 33–37.
2. Дідик, Н. Ф. (2018). Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 41, 68–80.
3. Дрозд, О. В., & Татаренко, О. О. (2023). Психологічна діагностика сімей військових, які виховують дітей із особливостями у розвитку. *Перспективи та інновації науки (Серія*

«Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»), 4(22), 393–402.

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4\(22\)-393-402](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4(22)-393-402)

4. Душка, А., & Міронова, В. (2024). Основні підходи реабілітації сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 2(23), 35–46. <https://doi.org/10.33189/epns.v2i23.229>

5. Лелека, Р.О., & Миропольцева, Н.І. (2024). Профілактика та вирішення конфліктів у сім'ях військовослужбовців. *Габітус*, 60, 236–239. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.39>

6. Малинович, Л.М. (2018). Новітні підходи у забезпеченні комплексним супроводом дітей з порушеннями в розвитку та їхніх родин у процесі деінститулізації: Інклюзивне навчання в новій українській школі. Тербовля: Інтерсервіс.

7. Омельченко, Я. М. (2018). Специфіка чинників надмірного стресу у дітей військовослужбовців. *Актуальні проблеми психології*, 3, 98–124.

8. Подкоритова, Л.О. (2020). Зміст психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології*, 1(2), 125–129. http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/part_2/25.pdf

9. Разуваєва, Ю. В. (2017). Психологічна підтримка батьків в умовах інклюзивного навчання. *Форми психологічної превенції*. <https://psymos.files.wordpress.com/2017/09/4-d180d0b0d0b7d183d0b2d0b194d0b2d0b0.docx>

10. Соколова, І. М., Шайхлісламов, З. Р., & Ладика, М. С. (2022). Вплив умов бойових дій на психологічний клімат сім'ї. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 33(72), 54–60. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.5/09>

11. Соловійова, Т.Г. (2021). Особливості взаємин у сім'ях, які виховують дитину з інвалідністю. *The 7th International Scientific and Practical Conference «Actual Trends of Modern Scientific Research» (February 14–16, 2021)* MDPC Publishing, 392–396.

REFERENCES

1. Hrintsiv, M., & Dumych, O. (2023). Robota sotsialnoho pedahoha iz simieiu, yaka vykhovuie dytynu z osoblyvymy osvitimy potrebamy [Work of a social pedagogue with a family raising a child with special educational needs]. In T. O. Lohvynenko (Ed.), *Teoriia i praktyka roboty fakhivtsiv sotsialnoi sfery ta inkliuzyvnoi osvity v umovakh suspilnykh vyklykiv: zbirnyk materialiv rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї pamiatі Franka Van den Eindena* (Drohobych, 20-21 kvitnia 2023 r.) (pp. 33–37). Drohobych. [in Ukrainian].

2. Didyk, N.F. (2018). Vplyv simeinykh problem na psykholohichnyi stan viiskovosluzhbovtiv pid chas ATO [The impact of family problems on the psychological state of servicemen during the ATO]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 41, 68–80. [in Ukrainian].

3. Drozd, O.V., & Tatarenko, O.O. (2023). Psykholohichna diahnozyka simei viiskovykh, yaki vykhovuiut ditei iz osoblyvostiamy u rozvytku [Psychological diagnosis of military families raising children with developmental peculiarities]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 4(22), 393–402. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4\(22\)-393-402](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4(22)-393-402) [in Ukrainian].
4. Dushka, A., & Mironova, V. (2024). Osnovni pidkhody reabilitatsii simei, shcho vykhovuiut ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Main approaches to the rehabilitation of families raising children with special educational needs]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*, 2(23), 35–46. <https://doi.org/10.33189/epsn.v2i23.229> [in Ukrainian].
5. Leleka, R.O., & Myropol'tseva, N.I. (2024). Profikatyka ta vyrishennia konfliktiv u sim'iakh viiskovosluzhbovtziv [Prevention and resolution of conflicts in military families]. *Habitus*, 60, 236–239. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.39> [in Ukrainian].
6. Malynovych, L.M. (2018). Novitni pidkhody u zabezpechenni kompleksnym suprovodom ditei z porushenniamy v rozvytku ta yikhnikh rodyn u protsesi deinstitulizatsii: Inkliuzyvne navchannia v Novii ukrainskii shkoli [New approaches to providing comprehensive support for children with developmental disorders and their families in the deinstitutionalization process: Inclusive education in the New Ukrainian School]. Terebovlia: Interservis. [in Ukrainian].
7. Omelchenko, Y.M. (2018). Spetsyfika chynnykiv nadmirnoho stresu u ditei viiskovosluzhbovtziv [Specific factors of excessive stress in children of military personnel]. *Aktualni problemy psykholohii*, 3, 98–124. [in Ukrainian].
8. Podkorytova, L. O. (2020). Zmist psykholohichnoi roboty z bat'kamy ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [The content of psychological work with parents of children with special educational needs]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 1(2), 125–129. http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/part_2/25.pdf [in Ukrainian].
9. Razuvaieva, Yu.V. (2017). Psykholohichna pidtrymka bat'kiv v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Psychological support for parents in the conditions of inclusive education]. *Formy psykholohichnoi pretsentsii* <https://psymos.files.wordpress.com/2017/09/4-d180d0b0d0b7d183d0b2d0b194d0b2d0b0.docx> [in Ukrainian].
10. Sokolova, I.M., Shaikhislamov, Z.R., & Ladyka, M.S. (2022). Vplyv umov boiovykh dii na psykholohichni klimat sim'i [The impact of combat conditions on the psychological climate of the family]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia*, 33(72), 54–60. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.5/09> [in Ukrainian].
11. Soloviova, T.H. (2021). Osoblyvosti vzaiemyn u sim'iakh, yaki vykhovuiut dytynu z invalidnistiu [Features of relationships in families raising a child with a disability]. In *The 7th International Scientific and Practical Conference «Actual Trends of Modern Scientific Research» (February 14–16, 2021)* (pp. 392–396). MDPC Publishing. [in Ukrainian].